

УДК 94(477)“192/193”:369.03

“КООПСТРАХ” УСРР – ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ У 20-Х РР.

Латишева О.В.

Актуальність даної наукової роботи полягає в детальному аналізі процесу формування та діяльності “Коопстраху”, тобто самобутньої кооперативної спілки з страховими функціями, яка залишилась поза увагою істориків. Система кооперативного страхування, функціонально та організаційно об’єднувала інші кооперативні спілки, на жаль випала з поля зору дослідників, потому заслуговує уважного вивчення.

Ключові слова: кооперативного руху, сільськогосподарська кооперація, система страхування, страхове поля, страхова премія.

Історія українського кооперативного руху, яка у 30-80-х рр. висвітлювалася в контексті здійснення ленінського кооперативного плану та суцільної колективізації сільського господарства, набула нового теоретичного переосмислення у 90-х - на початку ХХІ ст. В українській історіографії з’явилася низка монографічних та дисертаційних досліджень, присвячених історії становлення і функціонування сільськогосподарської, кредитної, споживчої кооперації, починаючи з їх виникнення у другій половині ХІХ ст. та зміцнення організаційно-господарських форм і соціально-економічних позицій протягом першої третини ХХ ст. Необхідно назвати праці А.Г.Морозова, В.І.Марочка, І.В.Мазура, В.Є.Паскаленка, І.А.Фаренія та інших, у яких показано різні аспекти суспільно-політичної та господарсько-економічної діяльності української кооперації, її ролі і місця в розвитку селянських господарств України [1]. Предметом їхніх студій є внутрішні закономірності розвитку кооперації, взаємодія спілок і товариств, внесок в розвиток економічного життя суспільства, роль і місце лідерів кооперативного руху, участі окремих соціальних груп селянства. Створення та діяльність “Коопстраху”, тобто самобутньої кооперативної спілки з страховими функціями, залишилась поза увагою істориків. Система кооперативного страхування, яка функціонально та організаційно об’єднувала інші кооперативні спілки, випала з поля зору дослідників.

Література з проблем кооперативного страхування, яка виходила у 20-х рр., мала інструктивно-агітаційний та просвітницький характер, про що свідчать праці К.Г.Воблого, М.Г.Матвеева, М.Федулова[2], навіть інспектора “Коопстраху” І.Д.Личка, хоча він присвятив низку статей і брошур обґрунтуванню специфіки кооперативного страхування саме в системі сільськогосподарської кооперації [3]. Статті про умови страхування майна сільськогосподарських кооперативних товариств в Україні 20-х рр. друкували “відповідальні співробітники” “Коопстраху” – голова правління М.О.Толкунов, його колеги - Г.І.Кириченко, Д.С.Третяк [4]. Перелічені публікації виконували агітаційно-пропагандистську функцію, розповідали про техніку кооперативного страхування, закликали сільськогосподарські товариства ставати пайовиками “Коопстраху”. Вони не були аналітичними дослідженнями,

поступаючись цією складовою навіть річним звітам “Коопстраху”, які вирізнялися узагальненням статистичного матеріалу, виділенням тенденцій розвитку.

Відсутність в літературі 20-х рр. методологічних підходів вивчення особливостей кооперативного страхування майна сільськогосподарської кооперації, зумовлює необхідність їх напрацювання шляхом здійснення конкретно-історичного дослідження. Маємо показати загальну кількість кооперативних товариств сільськогосподарської кооперації в Україні, створення спеціальних виробничо-збутових спілок, їх відношення до кооперативного страхування, роль і місце “Коопстраху” в системі селянської кооперації, відтак виявити динаміку об’єктів страхування за галузями сільськогосподарського виробництва, тобто посівних площ під зерновими культурами, поголів’я великої рогатої худоби, коней, будівель, складного реманенту, транспортних засобів. Для історичного дослідження важливо виокремити явище, зафіксоване в джерелах, розкрити його структуру, тенденції розвитку, трансформацію, уникаючи упередженого ставлення та ідеологізації, тому, на мою думку, усталений в радянській історіографії класово-формаційний підхід до з’ясування соціальних відносин періоду 20-х рр. є непридатним для нашої конкретної проблематики. Хронологічний метод є загалом класичним, але найоптимальнішим нам видається структурно-системний, гносеологічних параметрів і складових якого маємо дотримуватись.

Організаційна структура системи сільськогосподарської кооперації в Україні 20-х рр. висвітлена істориками, яка мала поступальний розвиток: у 1922 р. діяло 4084, у 1923 р. 8104, у 1924 р. 10037, у 1925 р. 12273, у 1926 р. 15939, у 1927 р. 19342, у 1928 р. 25455, у 1929 р. 25646 кооперативних товариств, артілей, комун, товариств спільного обробітку землі (тсоз) [5]. Таке бурхливе зростання їхньої кількості було зумовлене тим, що у 1922 р. колгоспам було надано право і можливість членства в кооперації, але і без них динаміка первинної ланки сільськогосподарської кооперації виглядала перконливо. Так, у 1922 р. налічувалося 2416, у 1925 р. 6973, у 1929 р. 9777 універсальних та збутово-виробничих кооперативів, які гуртувалися довкола центральних кооперативних об’єднань: Всеукраїнського союзу сільськогосподарсько-кредитної та кустарно-промислової й промислово-кредитної кооперації (“Сільський Господарь”), Всеукраїнського кооперативного скотарсько-молочарського товариства на паях (“Добробут”), Всеукраїнського кооперативного товариства по збуту й експорту продукції птахівництва (“Коопптах”), Всеукраїнського кооперативного цукрового товариства (“Укрсільцукор”), Всеукраїнської спілки садово-городньої, виноградно-виноробної та пасічницької кооперації (“Плодоспілка”), Українського союзу насінницької кооперації (“Насіннесоюз”) та інших. Вони виникли упродовж 1922-1928 рр., долучаючись до формування “Коопстраху”, котрий також мав статус кооперативної спілки, однак її розвиток вирізнявся від решти об’єднань. Засновниками “Коопстраху” у 1922 р. були “Сільський Господарь”, “Вукоопспілка”, “Українкустарспілка”, “Книгоспілка”, “Воєнкооп”, “Українбанк”, “Уцербкооп” [6], тобто центральні спілки споживчої, кустарно-промислової, робітничої, кредитної, видавничої кооперації, тобто стали його пайовиками, а також конкретні їхні районні спілки та окремі товариства. Якщо між суб’єктами галузевих видів кооперації – сільськогосподарської та споживчої існував організаційно-системний та функціональний зв’язок, тобто товариства формували спілки, а остан-

ні підпорядковувалися центральним кооперативним установам, то “Коопстраху” і його пайовиками був притаманний суто функціональний контакт, пов’язаний винятково із страхуванням їхнього майна тощо. Наприклад, з “Сільським Господарем” його об’єднували спільні страхові зобов’язання, передбачені генеральною угодою, а з товариствами договори місцевих агентств “Коопстраху”. Страхователя, тобто кооперативне товариство чи колективне господарство, а з другого боку страховика – установи “Коопстраху”, поєднували правила та принципи майнового страхування, взаємна комерційна вигода. Сільськогосподарська кооперація була партнером і клієнтом системи кооперативного страхування одночасно, позаяк спілка чи товариство укладало з нею договір на страхове забезпечення, а візитною картою страхователя було його номерне страхове свідоцтво, на зворотньому боці якого були виписані його права та обов’язки. Він мав укласти до 1 жовтня, тобто до офіційного початку господарського року, угоду на страхування засіву під зерновими культурами від можливого градобоя, продуктивної та робочої худоби від різних причин загибелі. Дозволялося страхувати в одному кооперативному органі, пайщиком якого було те чи інше кооперативне товариство. “Коли в осені майно застраховане в Коопстрасі, - писав інспектор по страхуванню Д.С.Третяк, - тоді, згідно з законом, його вже не страхують у Держстрасі, а коли ні, то вийде так, що частково буде застраховане в Держстрасі, а частково в Коопстрасі”[7]. Страхові організації прагнули, щоб майно кооперативних спілок і товариств було стовідсотково застраховано. Його перевірка, тобто стану посівного клину, кількості худоби, городини, садків відбувалася весною, після чого здійснювалося дострахування.

Критерієм формування організаційної мережі сільськогосподарської кооперації було дві ознаки: кількість створених низових кооперативних товариств і залученого “кооперованої людності”, тобто членів кооперації – артілей, комун, тсозів, селянських господарств. Для системи кооперативного страхування вони також мали значення, але як розширення страхового поля, тому вирішальними були інші показники: конкретні страхові угоди, вартісне охоплення майна шляхом його страхування, кількість страхових випадків, отримання премії і відшкодування страхових збитків. Перші десять місяців діяльності “Коопстраху”, тобто з січня по листопад 1923 р., засвідчили стартові можливості кооперативної системи страхування. Вдалося укласти 1922 страхові угоди з майном кооперативних організацій та 829 угод з орендованим кооперацією майном, а також 3019 страхових випадків по страхуванню товарів [8]. Матеріали доповіді ревізійної комісії “Коопстраху” за звітний період, які зберігаються в архівному фонді цієї установи, свідчать про те, що з 14954 кооперативних товариств не мали майна 4448, а з 10506 майно застрахували лише 1856, тобто близько 18% [9], що загалом добре для початкового періоду. Спостерігалось недостатнє страхування державного майна, яке перебувало в оренді кооперативних товариств та спілок. Так, з 982 об’єктів державного майна, яке було застраховане, на Київ припадало 44% страхових випадків, на Харків, Одесу, Чернігів, Полтаву, Катеринослав 21%, решта на сільські райони [10]. Зазначу, що саме орендоване кооперацією майно було основною причиною серйозного протистояння між Укрдержстрахом та “Коопстрахом” протягом 20- х рр.

Виявлення статистики охоплення кооперативним страхуванням майна сільсько-господарської чи будь-якої іншої кооперації є справою складною, тому що річні звіти “Коопстраху” були побудовані за іншою схемою, яка враховувала більшою мірою страхові операції (страхова сума, премії, збитки). Узагальнююча статистика з’являється в опублікованій доповіді М.О.Толкунова, виголошеній на нараді працівників “Коопстраху” у 1927 р. в Харкові. Він говорив про причини неповного відшкодування збитків, яких зазнала сільськогосподарська кооперація. “Неповне через те, - наголошував голова правління, - що на сьогодні майно й господарство сільсько-господарської кооперації застраховане: союзами та с.-г. товариствами не більше, як на 50 відсотків, а с.-г. комунами, артілями та різними колективами – лише на 30 відсотків, тимчасом, коли споживча кооперація забезпечила себе страхуванням на 80 відсотків, а робітнича до 85-90 відсотків. У тих 70 відсотків не застрахованих с.-г. комун, артілів, різних колективів, товариств, було не мало збитків, що їх ніхто їм не сплатив.” [11] Він пояснював це недостатнім охопленням низової кооперації відповідними галузевими спілками. Наприклад, сільськогосподарські товариства покривалися лише на 69%, спеціальні виробничо-збутові товариства на 13%, колгоспи на 40% [12], тобто решта виявилася поза спілками, тому не мала страхових угод з “Коопстрахом”. Вихід бачили у “суцільному” кооперативному страхуванні майна кооперації, тобто у розширенні страхового поля, крім існуючих видів (від вогню, страхування худоби, засіву, транспорту, коней), на працюючих по найму робітників тощо. Голова правління М.О.Толкунов закликав учасників наради “... вжити рішучих заходів, щоб усе майно кооперативної системи й, особливо, с.-г. кооперації, було в найближчому часі цілком забезпечене страхуванням, щоб відповідальність за незастраховане майно була покладена на керівників організацій, щоб страхову дисципліну було зміцнено, щоб страхові апарати на місцях були удосконалені, витрати на них зменшені, щоб пільги на страхування давалися виключно страхователям – пайщикам Коопстраху, та щоб страхування взагалі було здешевлене, а права кооперативного страхування були поширені” [13]. Страхування в кооперації було добровільним, а в системі державного страхування окладним та обов’язковим, хоча добровільне теж практикувалося. Максимальне охоплення майна кооперації страховими зобов’язаннями, до якої закликали працівники “Коопстраху”, збільшувало страхові суми, відтак і надходження премії, тобто його “чистого прибутку”. Суцільне кооперативне страхування майна, яке було далеким від принципів примусової колективізації, обов’язкового страхування, а тим паче оподаткування, залежало не від закликів, а від матеріального зацікавлення, тобто норми відшкодування втраченого майна, врожаю з десятини, вартості зерна, худоби, коня тощо. Колгоспи та кооперативні товариства діяли за принципом собезу, тобто сподівалися на матеріальну допомогу від “Коопстраху” за фактом втрат, але кооперативна страхова установа не була благодійною організацією, а госпрозрахунковою з виразними комерційними ознаками. “Досі, - наголошував І.Д.Личко, - застраховано не більше, як 40 відсотків с.-г. кооперативних організацій. Не більше, як *третю частину* свого майна, худоби, коней, овець, свиней, с.-г. кооперація, і не більше, як *п’яту частину* с.-г. колективи забезпечують страхуванням у Коопстрасі. Тимчасом, майно споживчої кооперації забезпечене на 85 відсотків числа організацій і на 75 відсотків вартості належного

їм майна, а збитковість за 1926-1927 рік по споживчій системі складає лише 13,8 відсотків зібраної премії, проти 50,8 відсотків по с.-г. кооперації і проти 99,5 по с.-г. колективах” [14]. Отже, судячи з цієї системної і доволі критичної оцінки головного інспектора “Коопстраху”, 60% кооперативних товариств залишалося поза структурно-функціональним охопленням системою страхування, а одним із її показників була питома вага застрахованого майна у вартісному еквіваленті. Для чотирьох років діяльності “Коопстраху” на суперечливому страховому полі, яким була система сільськогосподарської кооперації, досягнення чималі. Вони безумовно були б значно вищими, аби дозволили самостійно здійснювати страхування майна селянським господарствам. Кооперативна солідарність, на яку сподівалися засновники “Коопстраху”, не дуже спрацьовувала, якщо брати до уваги показники охоплення страховими операціями його фундаторів та пайовиків, проте не була безнадійною. На початку лютого 1927 РНК РСІ УСРР, обстеживши роботу “Коопстраху”, виявив той факт, що робітничою кооперацією було застраховано 85%, споживчою 77,2%, сільськогосподарською 65%, кустарно-промисловою 51%, іншими видами 97% вартості належного їм майна [15]. Ефективність роботи агентств системи “Коопстраху” демонстрували не лише цифри про охоплення страхового поля, але також результативність страхування конкретних галузей сільськогосподарського виробництва.

Страхування сільськогосподарської худоби розпочалася у 1923 р. з укладення шести добровільних угод, які принесли “Коопстраху” премії 396 крб., що дорівнювало у твердій валюті одному червінцю [16]. Недорід зернових культур 1924 р. спонукав селян до страхування великої рогатої худоби та коней, тому надходження премії за ці страхові операції порівняно з попереднім роком значно виросли. Так, у 1924/25 р. вона становила 4410 крб. від страхування продуктивної худоби та 21800 крб. за коней, у 1925/26 р. відповідно 27300 та 44200 крб., у 1926/27 р. 134672 і 117825 крб. [17] Для суб’єктів господарювання був вибір форм страхування худоби: державне обов’язково-окладне і добровільне та кооперативне. Протягом 1922-1925 рр. страхувалися велика рогата худоба та коні, а з 1925/26 господарського року загальні збори “Коопстраху” визнали за потрібне страхування овець, свиней, кіз, навіть бджіл. Згідно звітних матеріалів 4-х зборів уповноважених “Коопстраху”, які заслухали роботу правління за 1925/26 р., тоді було застраховано 38827 голів худоби на 5,8 млн крб., що дало 85200 крб. премії, а також 5172 коней із страховою сумою 687000 крб. та премією 44200 крб. [18] Аналізуючи страхові операції з худобою, І.Личко визнав, що державне страхування не виконує основну функцію – відшкодування її повної вартості, яке становило 21 крб. за голову великої рогатої худоби і 27 крб. за коня, тобто одну шосту їх базарної ціни, відтак господарство мало доплатити за придбання коня 150-160 крб. [19] Зазначу, що в Україні було від 3,7 млн коней у 1923 р. до 5,3 млн у 1928 р., а великої рогатої худоби відповідно 7,2 млн голів у 1923 р. та 8,5 млн у 1928 р., [20] тому за кількісними параметрами страхування худоби системою “Коопстраху” було мізерним, яке можна порівняти з першими кроками. Відсутність належної ветеринарної служби та нормованої відгодівлі худоби, за підрахунками І.Личка, приносило щорічно збитки від її падіжу на 20 млн крб. [21], яких “Коопстрах” разом з Укрдержстрахом не могли б компенсувати. Держава намагалася підвищити окладні норми забезпечення по страхуванню худо-

би, але це не вирішувало справи, навіть з’явився так званий “падіж на папері”, тобто приписки. Високі тарифи добровільного страхування робили його не вигідним для селянських господарств. “Так, наприклад, страхування селянського робочого коня, середня базарна вартість якого не менше 150 крб., - писав І.Личко, - коштує, за тарифами добровільного державного страхування, 12 крб. на рік, тобто складає для господарства більший видаток за весь сільгосподаток (на Україні на одно господарство с.-г. податок, без видатків на страхування, 1925/26 операційного року склав 10,6 крб.). Не дивлячись на такі високі тарифи, страхові операції на худобу та коні дали Держстрахові за останні три роки збитки” [22]. Для поліпшення страхової справи в цій галузі він пропонував: здійснювати прийом худоби в здоровому стані, правдиво встановлювати її справжню страхову вартість, забезпечити нормальну відгодівлю та санітарно-гігієнічні умови утримання, забезпечити своєчасне і повне страхове відшкодування. Згідно “Положення про державне страхування” від 18 вересня 1925 р. застрахована в кооперативних організаціях худоба, звільнялася від обов’язкового страхування в державних страхових установах. Норми забезпечення при страхуванні тварин в кооперативних агентствах були дещо вищими від державних, але і вартість худоби коливалася залежно від врожаю та сезону: за хорошого врожаю – підвищувалася, за недороду – падала, навесні – зростала, восени – зменшувалася. Все це впливало на фінансовий стан страхових організацій, які втрачали на премії, мали збитки. Враховуючи ці обставини, “Коопстрах” спочатку своєї діяльності не страхував рогату худобу вище 75% її страхової оцінки, а коней не більше двох третин [23]. Починаючи з 1927 р., кооперативні страхові установи почали операції з стовідсоткового забезпечення страхової суми худоби. Вони зменшили протягом 1926/27 р. тариф для рогатої худоби з 3 крб. 76 коп. до 2 крб. 50 коп на 100 крб. страхової суми, а для коней скасували тарифну шкалу, яка мала 12 градацій, встановивши єдину ставку – 6 крб з сотні страхової оцінки. Ці заходи позначилися на зменшенні страхової суми, відтак і премії. У 1926/27 р. “Коопстрах” не добрав 50% премії за страхові операції рогатої худоби та 52% по страхуванню коней [24]. Повернення відшкодування страхової суми було дуже забюрократизованою справою, яке розтягувалося на півроку і більше, що також відсахувало селян.

Кількість застрахованих рогатої худоби та коней, яка за даними НК РСІ УСРР становила разом у 1926/27 р. 33020, а у 1927/28 р. 52470 голів, свідчила про своєрідне експериментування в галузі кооперативного страхування, про набуття відповідного досвіду, а страхові суми понад 6 млн крб. у 1926/27 р. та 9,6 млн крб. у 1927/28 р. [25] про загальну вартість худоби за ринковими цінами періоду непу. Премії, тобто чистий прибуток “Коопстраху”, по відношенню до страхової суми становили 1,7-1,8%, тому кооперативна система не прагнула надкомерційної вигоди, а намагалася компенсувати селянам збитки від падіжу худоби, але їй бракувало коштів. Не спрацьовувала і кооперативна солідарність, тобто соціальна активність кооперованого сільського населення, яке не поспішало страхувати худобу, особливо на таких кабальних умовах. “Коопстрах” підписав 6 квітня 1927 р. навіть генеральну угоду з “Добробутом” взяти на себе страхову відповідальність за транспортування свиней від місця збуту до беконної фабрики [26], але вона лише свідчила про розширення страхового поля. Були розроблені спеціальні інструкції по страхуванню кожного

виду худоби, але камнем спотикання залишалися тарифи, тобто вартісне відшкодування об'єкту страхування. На 1 жовтня 1927 р. тариф становив 2 крб. 70 коп. на 100 крб. страхової суми худоби для районів Білоцерківської, Волинської, Вінницької, Сумської, Коростенської, Лубенської округ, а для Артемівської, Запорізької, Старобільської, Херсонської, Миколаївської 3 крб. 20 коп., який не покривав ринкової вартості коня чи корови. Загиблу худобу селянин не міг продати та повернути кошти, але 27-30 крб. відшкодування через страхове агентство не рятували його від понесених збитків. Виявляється, що волова шкіра коштувала 20 крб., коняча 15 крб., а молодняка 10 крб. [27], тобто суттєву суму порівняно з так званою “страховкою”. Восени 1927 р. було застраховано 105 тис. голів рогатої худоби та 22 тис. коней [28], тобто мізер до їх загальної кількості в сільському господарстві України. 10 січня 1928 р. “Коопстрах” надіслав до всіх страхових агентств “обіжника”, тобто циркуляр такого змісту: “Обіжником №38 ми встановили право агентствам приймати до страхування тварин до повної їх вартості, але попередили, що це право треба агентствам використовувати з належною обережністю, аби уникнути випадків застрахування вище фактичної дійсної вартості” [29]. Ні кооперативні, а тим паче державні страхові організації не наважувалися переглянути тарифи, щоб збільшити норму відшкодування, тобто переслідували певну комерційну мету.

Річні звіти “Коопстраху”, які були опубліковані протягом другої половини 20-х рр., зафіксували кількісні показники його страхових операцій. Так, у 1926/27 р. було застраховано 83877 голів різної худоби, з них лише рогатої 64 тис., коней близько 12 тис., тобто дрібна худоба фактично не страхувалася, враховуючи її значну наявність в сільському господарстві. Сума страхових відшкодувань господарствам становила 11,5% до одержаної агентствами премії за операції по страхуванню худоби [30], тобто “Коопстрах” також мав матеріальну вигоду на різниці між премією та відшкодуванням страхової суми, граючи тарифами страхування. Із 3060 страхувань, тобто договорів, а не голів худоби, на правління “Коопстраху” припадало 485, на “Добробут” 686, на Мелітопольське агентство 149, на Тульчинське 206, на Одеське 110, на Миколаївське 106, а решта агентств мала від 9 до 64 угод [31], що свідчило про їх слабку організаційно-функціональну роботу з різних причин, відтак про невичерпані до кінця можливості і потенціал кооперативного страхування худоби. “Коопстрах” тішився з того, що йому вдалося виконати план по страхуванню великої рогатої худоби на 142%, а його збільшення у 1926/27 р. порівняно з попереднім сягнуло 64%, але ці показники могли задовольнити лише управлінську номенклатуру. Основний тягар по страхуванню худоби брали на себе осередки сільськогосподарської кооперації. Якщо взяти за 100% загальну кількість застрахованої худоби у 1924/25 р., то на долю споживчої кооперації припадало 33,7%, сільськогосподарської 56,8%, у 1925/26 р. відповідно 10,5% та 78,4%, у 1926/27 р. 2,8% та 84,4% питомої ваги страхувань [32]. Серед страхового портфеля сільськогосподарської кооперації провідне місце посідали страхові операції фахових товариств системи “Добробуту”: 75,6% кількості застрахованих голів, 86,7% страхової суми та 66,6% одержаної премії [33]. На колгоспи припадало 12,8% застрахованої кооперацією худоби, в страховій сумі 7%, по премії 17,5%, а по кількості страхувань займали 37%. Між “Коопстрахом” та “Добробутом” діяла генеральна угода по страхуванню худоби.

Тарифи дещо зменшилися, але несуттєво, тому норма забезпечення відшкодування також залишалася сталою: не вище 75% для великої рогатої худоби та 50% страхової суми для коней [34]. Кооперативна страхова система виконувала власні плани по страхуванню худоби, навіть перевиконувала їх, тому успішно звітувалася перед Ук-рдержпланом, однак економічно-господарська ефективність була недостатньою, яка не задовольняла реального стану тваринницької галузі, що мала величезні збитки від падіжу худоби. Страхування коней у 1924/25 р. здійснювалося на дві третини їхньої кількості через сільськогосподарську кооперацію, а починаючи з 1925/26 р. через комуни та артїлі, тобто колективний сектор користувався певними пільгами, тому його частка переважала і протягом наступного року.

Наприкінці 20-х рр. радикальних зрушень в страхових операціях “Коопстраху” щодо страхування сільськогосподарських тварин не відбулося, беручи до уваги кількісні показники. Якщо у 1926/27 р. було застраховано 63654, то у 1927/28 р. 69240 голів великої рогатої худоби, а застрахованих свиней збільшилося у 5 разів, овець і кіз у 2,5 рази [35]. За два роки загальна страхова сума застрахованої худоби в Україні зросла на 5,2 млн крб., а премії на 60 тис. крб. Страхові операції з “Добробутом” та “Укрсільцукром” відбувалися централізовано за генеральними угодами, а загалом вони зростали, однак питома вага застрахованої худоби до її загальної кількості була мізерною. Наприклад, кількість застрахованих коней за 1926/27 - 1927/28 р. зросла на 56,4%, але це становило 1376 голів, що зовсім неспівставно з мільйонами голів кінського стада в Україні. Реальний курс на масову колективізацію, який почав здійснюватися у 1928/29 р., позначився на кількісних змінах в кооперативному страхуванні худоби. Тоді було застраховано 177 тис. голів великої рогатої худоби, 37 тис. коней, 24 тис. свиней, 124 тис. овець, навіть близько 1,1 млн свійських птахів. Сільськогосподарська кооперація мала близько 1,5 млн крб. премії, сума відшкодування становила 660 тис. крб., а в колгоспах страхова премія сягала 723 тис. крб., однак вони виплатили 923 тис. крб. страхових відшкодувань [36]. Збільшення поголів'я худоби відбувалося переважно за рахунок колективних форм, тобто артїлей і комун, які користувалися певними пільгами, а з другого боку виявляли зразки “соціалістичної дисципліни”, організовано страхуючи наявних сільськогосподарських тварин.

Кооперативне страхування посівних площ під зерновими культурами та багаторічними травами розпочалося одночасно з іншими видами, але поштовхом було обов'язкове державне страхування рослин від градобою, яке за 1922-1924 рр. охопило 70% посівної площі в союзних республіках [37]. За десять місяців 1923 р. в УСРР було укладено 9 договорів про кооперативне страхування посівів, а страхова премія склала тоді 2681 крб. “совзнаками”, тобто 6 червінців твердою радянською валютою [38]. Це була перша спроба кооперативного страхування зернових культур, яка розпочалася планово і послідовно лише з 1925/26 р., позаяк недорід 1924 р. виявився несприятливим для проведення страхових операцій, але застережливим для селянських господарств і кооперативних організацій. Сума премії “Коопстраху” по страхуванню посівних площ під культурами у 1925/26 р. становила 46 тис., у 1926/27 р. 116 тис. крб, тобто майже на одному рівні з показниками за страхування великої рогатої худоби та коней [39]. В абсолютних цифрах картина була менш оп-

тимістичною. У 1925/26 р. було застраховано 43 тис. га [40], у 1926/27 р. 119 тис. га, а за даними НК РСІ УСРР у 1927/28 р. було застраховано 165188 десятин [41]. Навіть 200 тис. десятин застрахованих кооперативами посівів восени 1927 р. [42] становили мізерну частку порівняно з 20 млн десятин селянської землі в Україні. Тариф становив тоді 1 крб. 15 коп за 100 крб страхової суми, а забезпечення пересічно сягало 17 крб. на гектар. Страхуванню підлягали лише зернові та технічні культури, сільськогосподарська кооперація запланувала на 1928/29 р. охоплення технічних культур та городини і садовини на площі понад 2 млн га [43]. У 1928 р. “Коопстрах” розпочав кампанію у справі страхування кооперативної контрактації цукрового буряка, якого тоді було засіяно товариствами буряківничої кооперації до 460 тис. га [44]. Колгоспи застрахували через кооперацію лише п’яту частину посівної площі. Теорія і практика кооперативного страхування зернових культур, а також технічних (буряк, хміль, тютюн, соняшник тощо), які в Україні почали лише розвиватися протягом 1926-1929 рр., мали вагоме соціально-економічне підґрунтя: організовану мережу кооперативних товариств, мільйони десятин землі селянської землі, але у них була досить незначна мотивація, що залежала від багатьох фінансово-господарських факторів (тарифів страхування, страхової суми та відшкодування збитків, від цінової та податкової політики). Селяни сприймали виробниче страхування як додатковий податок, тому стримувалися від укладання угод, а кооперативні товариства не мали значних площ власної землі, інша справа колгоспи. За річним звітом “Коопстраху” можна встановити наступну квотність кооперативного страхування у 1927/28 р.: з 348338 десятин застрахованих посівів на колгоспи припадало 93920, на сільськогосподарські товариства 44994, кредитові 57784, на буряківничі 206475, на долю “Укрсільцукру” 27184 десятини [45]. Отже, судячи з наведених статистичних даних, основним страхувателем посівів в системі кооперативного страхування були товариства буряківничої кооперації. У 1928/29 р. застрахована “Коопстрахом” площа сягнула 864813 га, що дало йому понад 1 млн крб. премії, але з цієї суми було виплачено 694322 крб. страхового відшкодування [46]. Вперше за всі попередні роки було проведено кооперативне страхування площ від вимержання, але винятково в якості експерименту у двох округах.

Таким чином, підсумовуючи досвід становлення системи кооперативного страхування майна сільськогосподарської кооперації, слід зазначити практику її галузевого розвитку. Державна монополія майнового страхування охопила сільське господарство, а кооперативне страхування обслуговувало лише кооперацію – сільськогосподарську, споживчу, кредитну, кустарно-промислову, центри якої були пайовиками “Коопстраху”. Вони ставали членами кооперативні спілки, а також вільно залишали її. Страхування майна “Коопстрахом” та його агентствами відбувалося на добровільних засадах, що також впливало на охоплення ним кооперативних товариств. Державне страхування здійснювалося за обов’язковим принципом, тобто мало ознаки своєрідного додаткового податку, що загалом відштовхувало ідею кооперативного страхування. 1 жовтня 1929 р. система кооперативного страхування мала 16333 пайовика, кількість яких порівняно з 1928 р. збільшилася на 38%, а питома вага кожного виду кооперації в пайовому капіталі виявилася наступною: споживчої, робітничої, транспортної 49,7%, сільськогосподарської 18,7, кредитної 20,7%, кустарно-

промислової 5,4%, житлової 3,7%, інвалідної 0,9%, видавничої 1,9% [47]. Споживчу кооперацію представляли 40 районних спілок та 6172 товариства, робітничу 408, транспортні секції 29, а сільськогосподарську 232 буряківничих, 178 скотарсько-молочарських, 49 плодо-овочевих товариств, 2229 колгоспів. З огляду на таке повноважне представництво можна говорити про наявність організаційно-функціональних ознак системи кооперативного страхування. Вона була рухливою і гнучкою, фундатори якої самостійно переглядали тарифну політику, виробляли правила і принципи страхування. Організаційно “Коопстрах” був також кооперативною спілкою, а функціонально цементував всю кооперативну систему, додававши їй господарсько-економічної самодіяльності і досконалості. Страхування майна товариств сільськогосподарської кооперації свідчило про початок формування саме такої системи, а можливо і укладу господарювання в українському селі.

Список літератури

1. Морозов А.Г. Кредитна сільськогосподарська кооперація УСРР в роки непу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора історичних наук по спец.: 07.00.01 – історія України / А.Г.Морозов. – К.,1994. – 35с.; Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.) / В.І.Марочко. – К.: М.Р.Publishing,1995. – 216с.; Мазур В.М. Кооперативний рух у національних районах Української РСР (1921–1929 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата історичних наук по спец.: 07.00.01 – історія України / В.М.Мазур. – Х.,2000. –20с.; Паскаленко В.Є. Заможне селянство в сільськогосподарській кооперації України (1921–1929 рр.): соціально-економічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. кандидата історичних наук по спец.: 07.00.01 – історія України / В.Є.Паскаленко. – Черкаси,2006. – 20с.; Фареній І.А. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття / І.А.Фареній. – Черкаси: Відлуння-Плюс,2008. – 432с.; Історія українського селянства . Нариси в 2-х томах. Т. 2. / Ред. рада: В.М.Литвин (голова). – К.: Наукова думка, 2006. – 652 с.; Подолян В. Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах голодомору 30-х років XX століття / В.Подолян, В.Рекрут. – Вінниця: ПП Балюк, 2008. – 420с.
2. Вобльїй К.Г. Основы экономии страхования / К. Г. Вобльїй. – М. : изд. центр «Анkil», 1995. – 228 с. ; Матвеев Н. Г. Кооперативное страхование в прошлом и настоящем / Н. Г. Матвеев. – М. : изд-во Центросоюза, 1923. – 46 с. ; Федулов М. Краткий популярный курс кооперативного страхования / М. Федулов. – М. : Книгосоюз, 1928. – 159 с.
3. Личко І. Кооперативне страхування в системі с.-г. кооперації // Коопероване село. – 1927. – № 24. – С. 91–94 ; До «проблеми» об’єднання кооперативного та державного страхування в УСРР // Там само. – 1928. – №7/8. – С. 93–100 ; Що таке кооперативне страхування та як ним користуватись?. – Х. : Книгоспілка, 1928. – 96 с.
4. Толкунов М. О. Кооперативне страхування в системі с.-г. кооперації // Коопероване село. – 1927. – № 16. – С. 50-55 ; Кириченко Г. Договір гарантійного страхування // Кооперативне будівництво. – 1927. – № 23. – С. 68-70 ; Третяк Д. С. Що повинні робити кооперативи в справі страхування // Кооперована громада. – 1928. – № 5. – С. 19-21.
5. Марочко В.І. Зазнач. праця. – С. 108.
6. П-ко П. Всеукраїнське кооперативне страхове товариство «Коопстрах» // Сільський Господарь. – 1922. – № 3/4. – С. 60–62.
7. Третяк Д.С. Що повинні робити... – С. 20.
8. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 400. – Оп. 2. – Спр. 186. – Арк. 24.
9. Там само. – Арк. 17.
10. Там само.
11. Толкунов М.О. Кооперативне страхування ... – С. 52.
12. Там само.
13. Там само.

14. Личко І. Кооперативне страхування в системі ... – С. 92.
15. ЦДАВО України. – Ф. 539. – Оп. 5. – Спр. 1058. – Арк. 21.
16. Там само. – Ф. 400. – Оп. 2. – Спр. 186. – Арк. 45.
17. Там само. – Ф. 539. – Оп. 5. – Спр. 1515. – Арк. 172.
18. ІV збори уповноважених Коопстраху // Коопероване село. – 1927. – №11/12. – С. 80-81.
19. Личко І. Роля кооперативного страхування с.-г. худоби в інтенсифікації селянського господарства // Коопероване село. – 1927. – № 11/12. – С. 76-80.
20. Недорід, хлібозаготівлі та чергові завдання розвитку сільського господарства. Цифрові матеріали до доповіді на пленумі ЦК КП(б)У 1 листопада 1928 року. – Х., 1928. – С. 3.
21. Личко І. Роля кооперативного страхування ... – С. 77.
22. Там само.
23. Личко І. Що таке кооперативне страхування ... – С. 75.
24. Там само. – С. 76.
25. ЦДАВО України. – Ф. 539. – Оп. 5. – Спр. 1515. – Арк. 37.
26. Там само. – Ф. 216. – Оп. 1. – Спр. 665. – Арк. 34.
27. Там само. – Ф. 539. – Оп. 5. – Спр. 1515. – Арк. 116.
28. Личко І. Кооперативне страхування на 10-ті роковини Червоного Жовтня // Кооперативне будівництво. – 1927. – № 21. – С. 54-56.
29. ЦДАВО України. – Ф. 539. – Оп. 5. – Спр. 1515. – Арк. 126.
30. Звіт Всеукраїнського кооперативного страхового союзу «Коопстрах» за 1926-1927 операційний рік. – Х., 1928. – С. 16.
31. Там само. – С.11.
32. Там само. – С.22.
33. Там само.
34. Там само. – С. 25.
35. Звіт Всеукраїнського кооперативного страхового союзу «Коопстрах» за 1927/28 р. – Х., 1929. – С. 13.
36. Там само. – С. 7.
37. Словарь страховых терминов / под ред. С. А. Рыбникова и В. С. Гохмана. – М., 1925. – С. 117.
38. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 2. – Спр. 186. – Арк. 34.
39. Там само. – Ф. 539. – Оп. 5. – Спр. 1515. – Арк. 172.
40. Личко І. Що таке кооперативне страхування ... С. 37.
41. ЦДАВО України. – Ф. 539. – Оп. 5. – Спр. 1515. – Арк. 37.
42. Личко І. Кооперативне страхування на 10-ті роковини ... С. 54.
43. Личко І. Що таке кооперативне страхування ... – С. 83.
44. Там само.
45. Звіт Всеукраїнського кооперативного страхового союзу «Коопстрах» у 1927/28 р. ... С. 40.
46. Звіт Всеукраїнського кооперативного страхового союзу «Коопстрах» за 1928/29 операційний рік. – Х., 1930. – С. 8
47. Там само. – С. 3.

Латышева Е. В. “Коопстрах” УССР – формирование и деятельность в 20-х гг. / Е. В. Латышева // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Исторические науки». – 2011. – Т. 24 (63), № 1 : спецвыпуск «История Украины». – С. 60–71.

Актуальность данной научной работы состоит в детальном анализе процесса формирования и деятельности “Коопстраха”, то есть самобытного кооперативного объединения со страховыми функциями, которая оказалась вне внимания историков. Система кооперативного страхования, функционально и организационно объединяла другие кооперативные общества, но к сожалению выпала из поля зрения исследователей, поэтому заслуживает внимательного изучения.

Ключевые слова: кооперативное движение, сельскохозяйственная кооперация, система страхования, страховое поле, страховая премия.

Latysheva O. V. “Koopstrah” USSR – formation and activity in the 20-ies / O. V. Latysheva // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Historical Science. – 2011. – Vol. 24 (63), No 1 : “History of Ukraine”. – P. 60–71.

Topicality of this research consists in detailed analysis of process of formation and activity of “Koopstrakh” (Co-operative Insurance), an original co-operative association with insurance functions that appeared to be out of attention of historians. The system of co-operative insurance, functionally and organizational united other co-operative societies, but unfortunately it dropped out of view of researchers, therefore deserves attentive study.

Keywords: co-operative movement, agricultural cooperation, insurance system, insurance field, insurance premium.

Поступила в редакцію 01.02.2011 з.